

A portrait of Sofia Rusova, a woman with light brown hair pulled back, wearing round glasses and a dark, high-collared, textured garment. She is looking slightly to the right. The background of the portrait is a blue sky with white clouds.

**СОФІЯ
РУСОВА**

**І НАШЕ
СЬОГОДЕННЯ**

A landscape scene featuring a golden wheat field in the foreground. A blue and yellow Ukrainian tricolor ribbon waves across the field. In the background, a white church with three golden domes is visible under a blue sky with clouds. Blue daisies and wheat stalks are in the bottom left corner.

Міністерство освіти і науки України
Ріпкинський ліцей імені Софії Русової
Комунальний заклад “Уманський гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж імені Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради”
Всеукраїнська громадська організація
“Асоціація освітян імені Софії Русової”

СОФІЯ РУСОВА І НАШЕ СЬОГОДЕННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ V
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 170-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
СОФІЇ ФЕДОРІВНИ РУСОВОЇ
26-27 лютого 2026 року

Ріпки, 2026

УДК 37.091.4:124.5(477) Русова

Софія Русова і наше сьогодення: зб. наук. праць за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з Дня народження Софії Федорівни Русової. 26-27 лютого 2026 р. / Упоряд. Зайченко І. В., Корж Н.М.; за ред. проф. І.В. Зайченка. Ріпки. 2026. 264 с.

Sofia Rusova and our present: collection of scientific works based on the materials of the V All-Ukrainian Scientific and Practical Conference dedicated to the 170th anniversary of the birth of Sofia Fedorovna Rusova. February 26-27, 2026 / Compiled by Zaichenko I. V., Korzh N. M.; edited by prof. I. V. Zaichenko. Ripki. 2026. 264 p.

Збірник укладено за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції “Софія Русова і наше сьогодення”, що її проведено 26-27 лютого 2026 року на базі Ріпкинського ліцею імені Софії Русової, Чернігівської області.

Наповнення рубрик синхронізовано з основними напрямками роботи конференції

Видання розраховано на науковців, науково-педагогічних і педагогічних працівників, учителів загальноосвітніх навчальних закладів, працівників закладів дошкільної освіти, аспірантів, студентів.

Матеріали збірника подано в авторській редакції
Автори матеріалів відповідають за автентичність, достовірність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел, покликання на них.

Передруковувати опубліковані в збірнику матеріали
дозволяється тільки за згодою авторів

УДК 37.091.4:124.5(477) Русова

УДК 37.091.4:124.5(477) Русова

© Ріпкинський ліцей
імені Софії Русової, 2026

маленьких українців засобами музейної педагогіки.....	216
Мартинюк А. А. Музейна Експозиція «Народна іграшка» у ЗДО, як засіб національного виховання дітей дошкільного віку.....	220
Матвійчук О. Є. Софія Русова в онлайн-проекті “Педагогічна мапа Києва”: досвід актуалізації постаті та ідей.....	222
Молочко С. Культура слова і культура дії: Софія Русова в контексті українського національного відродження.....	226
Мосасв Ю. В. Погляди С Русової на емансипацію жінки в контексті інституційних трансформацій українського суспільства.....	230
Останіна Н. С. Неповторні образи жінок в історії освіти України: педагогічний феномен Софії Русової.....	233
Прилуцька Т. Д., Ялліна В. Л. Громадянське виховання учнів ЗЗСО на засадах педагогічної спадщини С. Ф. Русової в умовах воєнних викликів.....	238
Шапка О. І. Національна ідентичність і технологічна компетентність: інтеграція ідей Софії Русової у позашкільній авіаційно-космічній освіті.....	241
Шимко Х. В. Емоційне виховання дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнних викликів крізь призму національно-педагогічних ідей Софії Русової	251
Юзик О. П. Аналіз еміграційних викликів української інтелігенції у Чехію та Канаду у 20-30-х роках XX століття (по мемуарах Софії Русової).....	253
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	259

деструктивного впливу воєнних викликів. Тільки школа, яка живить почуття дитини, зможе виховати не лише свідомого громадянина, а й духовно багату, незламну особистість.

Перелік використаних джерел:

1. Басюк Н.А. Формування моральних почуттів у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : монографія. Житомир : ФОП О.О. Євенок, 2022. 328 с.
2. Богуш А. М. Чинники розвитку особистості дитини в педагогічному вимірі Софії Русової. Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Педагогічні науки. 2016. № 1. С. 7-13.
3. Довга Т. Чуттєво-емоційний аспект дитячого інтелекту як проблема гуманістичної педагогіки. Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Серія : Педагогічні науки. 2012. № 107(1). С. 151–158 .
4. Квас О. Педагогічні умови гендерної соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Молодь і ринок. 2014. № 4. С. 7-11.

Юзик О. П.

**АНАЛІЗ ЕМІГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ЧЕХІЮ ТА КАНАДУ У 20-30-Х РОКАХ ХХ
СТОЛІТТЯ (ПО МЕМУАРАХ СОФІЇ РУСОВОЇ)**

Софія Русова ввійшла в історію як видатна українська педагогиня, авторка національного виховання, жінка, яка “жила задля дітей”. На основі її праць захищено кандидатські дисертації, проведено наукові конференції, її ім’ям названо заклади дошкільної освіти та заклади освіти, ліцеї. 2026 рік оголошено Національною академією педагогічних наук України роком Софії Русової.

Актуальність дослідження зумовлена теперішньою ситуацією в Україні. Мова йде про мільйони людей, які втікаючи від агресії росії та її воєнний дій, емігрували закордон. Багато українців, які залишилися в Україні, думають про емігрантів, що вони в кращих умовах перебувають закордоном, ані ж ті, що залишилися в Україні. Насправді, все не так. До початку війни в Україні еміграції відбувалися, але з метою заробити кошти та повернутися назад в Україну. Зараз все інше. Сім’ї виїжджають назавжди. Які ж переваги та недоліки еміграції? За NewsTeKa перевагами є: Поліпшення якості життя; Більші економічні можливості; Нова культура та досвід;

Освітні можливості; Політична стабільність і безпека. Мінуси імміграції за кордон:

Культурний шок і адаптація. Переміщення до нової країни часто супроводжується культурним шоком. Нове оточення, мова, традиції і навіть звички можуть стати викликом для адаптації. Це може призвести до стресу, відчуття ізольованості та труднощів у налагодженні соціальних зв'язків.

Проблеми з легалізацією та документацією. Еміграція вимагає значних зусиль для отримання віз, дозволів на роботу або постійне місце проживання. Процес може бути складним, довгим і дорогим. Не завжди є гарантія, що візу або дозвіл на постійне проживання вдасться отримати, навіть якщо ви відповідаєте всім вимогам.

Втрата зв'язків з батьківщиною. Еміграція може призвести до відчуження від родини, друзів та знайомих. Це може бути важким випробуванням для багатьох людей, які відчувають ностальгію за своєю рідною землею, культурою та мовою.

Ризики на ринку праці. Не завжди процес працевлаштування в новій країні є простим. Іноді труднощі можуть виникнути через відсутність досвіду на місцевому ринку праці, неповне визнання кваліфікацій або мовний бар'єр. Крім того, робота в іншій країні може мати інші умови, що не завжди відповідають очікуванням.

Фінансові витрати на переїзд. Іміграція зазвичай потребує значних фінансових витрат. Це може включати оплату віз, перевезення речей, житло, медичне страхування та інші витрати, пов'язані з процесом адаптації. Це може бути важким фінансовим тягарем для деяких людей, особливо на початковому етапі еміграції.

Можливі юридичні та соціальні труднощі. Переїзд до іншої країни може супроводжуватись юридичними проблемами, особливо для людей, які не мають чіткого статусу або прав на перебування. Крім того, соціальна інтеграція може бути складною через стереотипи або дискримінацію з боку місцевих жителів.

Отже, еміграція за кордон – це важливий та складний крок, який має свої переваги та недоліки. Вона може відкрити нові горизонти, забезпечити кращі умови життя та професійні можливості, але також супроводжується певними труднощами, зокрема, культурними бар'єрами та фінансовими витратами [NewsTeka. Іміграція за кордон: плюси та мінуси. 17 Грудня, 2024. <https://newsteka.com/imigraciya-za-kordon-plyusi-ta-minusi/>].

Про аналогічні проблеми писала Софія Русова ще 100 років тому у своїх наукових творах. Тому завданням дослідження є здійснити

аналіз еміграційних викликів української інтелігенції у Чехію та Канаду у 20-30-х роках XX століття, які описувала Софія Русова.

Наприкінці 1919 р. С. Русова вийшла зі складу Міністерства освіти, бо мала зневіру в заходах Наркомосу України щодо сприяння відродженню української системи виховання. Своїх національних почуттів не могла зректися, тому у 1921 році емігрувала за кордон, сподіваючись, «хоч на чужині буду корисною для України. Пізніше у статті «Чому я опинилася в еміграції (1923)» зазначала, що з більшовиками вона не могла працювати через брехню та постійні компроміси» [2, с. 20]. Після Першої світової війни та поразки визвольних змагань Української Народної Республіки частина інтелігенції вимушено залишила територію України. Значну групу становили педагоги, науковці. Чехословаччина у міжвоєнний час стала головним центром української еміграції в Європі: у Празі, Подебрадах, Брно діяли українські вищі, культурно-освітні організації, студентські спільноти, що підтримували інтелектуальну еліту. Ці емігрантські громади виступали як «мікрокосм української інтелігенції»: вони самі створювали інститути освіти (Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова), видавали журнали, літературу.

В еміграції С. Русова писала також про діяльність українських жіночих та культурних організацій у Чехословаччині, зокрема їх роль у формуванні емігрантського інтелектуального простору [4].

У збірці «Мемуари. Щоденник» Софії Русової можна простежити виклики, з якими зустрілася наукова еліта, інтелігенція, яка виїхала в еміграцію в Чехословаччину:

- *соціальна ізоляція та фінансові труднощі* – багато інтелігентних емігрантів перебували в обмежених економічних умовах, що ускладнювало наукову та освітню діяльність («А еміграційне життя справді ставало усе тяжше. Залежність від «милості» чужого уряду каменем давило душу. Праця для чужинців була майже цілком заборонена: ані лікарі, ані педагоги не могли своїм фахом заробляти, а за спиною в багатьох емігрантів стояла родина – треба жити! І ось йшли наші студенти й дехто з професорської колегії на будівлі, на мощення шляхів, йшли літом в прості робітники до чеських фермерів, показувались часто найкращими косарями, йшли на усяку працю» [3, с. 237-238]. Українці студенти зневірялися в результативність навчання у власній вищій школі – педагогічному інституті та йшли на навчання в чеські університети. Професорський склад українців читав лекції для одного-двох студентів, які не вникали у суть навчання. Відбувалося закриття громадських установ;

- *погіршувалося здоров'я та емоційний стан українців* – товариські відносини, особисте життя почало занепадати, ширилася деморалізація. Самогубства ставали звичним явищем. Від туберкульозу вмирало багато людей. Софія Русова згадує «В еміграційних злидня відійшли на той світ українські діячі, як Чикаленко, Маршинський, Сидоренко, поет Дараган та інші... Еміграція стояла на трагічному розпутьті. Не мала вона ані спільної, ясної політичної думки, ані волі до спільного великого діла на яке себе призначала» [3, с. 238].

- *культурні бар'єри та адаптація до нового соціокульту.* Завдяки матеріальній допомозі Чеського уряду українські науковці Українського університету та Педагогічного інституту мали можливість поїхати та виступити на різних наукових з'їздах в Берліні, Стокгольмі, Празі, Женеві, Римі та інших містах.

Незважаючи на такі виклики, яких зазнавала українська інтелігенція в Чехословаччині, можливості для просвітництва, реалізації себе у кожного зростали. Софія Русова разом з іншими однодумцями організувала притулок для дітей українських емігрантів, який під її керівництвом проіснував успішно п'ять років. Після притулку діти переходили на навчання в Українську гімназію в Празі. Також Софія Русова при кожній нагоді шукала можливості, щоб знайти кошти та допомогти жінкам та дітям, яким було важко в еміграції. Їй це вдавалося.

З метою поширення педагогічних знань вона організовує у Празі Український педагогічний інститут. Лекції для студентів цього інституту були видані окремими підручниками, серед них – «Єдина діяльна (трудова) школа (1923), «Нова школа соціального виховання (1924), «Дидактика» (1925).

Прага була центром української еміграції. Еміграційними комітетом було створено Українську господарську академію. За три - чотири роки було укладено підручники із зоології, геології, лісознавства та інші, що здивувало навіть американців, які приїжджали до Чехії оглядати різні культурні установи. Софія Русова в Празі згадує зі словами вдячності чеський уряд, який забезпечував розвиток науки.

У «Мемуарах. Щоденнику» досить мало згадується про еміграційні виклики в Канаду. Еміграція до Північної Америки, зокрема до Канади, відбувалася в період другої хвилі масового виходу українців за кордон, розпочатої наприкінці XIX ст. і продовженої у 20-30-х роках XX ст. У Канаді українська громада здобула власні

культурні інститути, видавництва, школи та громадські організації, що ставали важливими центрами збереження національної ідентичності та інтеграції інтелігентних мігрантів у нове суспільство [5].

Тим часом в Україні, у 1931-1933 роках був голод. Про нього розповідала Софія Русова у Празі у 1932 році, наводячи публікації у газетах. Ось деякі з них:

«І от вже в серпні з Радянської України приходять жахливі вісти про голод, що охопив вже сільське населення і який на осінь ще збільшиться. В багатьох місцях населення вже від січня 1932 р. не мало хліба, їдять соломю, бур'ян, посліди, це все мелеться, мішається та вживається замість хліба. А запаси збіжжя для армії тутже на очах голодних людей вивозяться до Росії і на продаж закордон. На Київщині урожай з 31 міл. га лежить у снопах та копицях і гине» («Прол. Правда», ч. 191, 1932 р.).

«З річного плану хлібозаготівлі виконано - 2,3%. Крадіжка збіжжя поширюється, справи вже ідуть до суду і караються розстрілом і конфіскацією усього майна. («Рад. Село», ч. 922, 5/IX. 32). І таких розправ за крадіжку в околиці Харкова сталося за липень-вересень 526. Статистика показує, що такий опір проти вимог уряду роблять на селі не самі куркулі, а усі верстви населення, і з кожним днем боротьба за хліб усе росте: виявляється в замах на потяги, що вивозять хліб з села до радянських центрів. Так, за один серпень залізничних катастроф нараховують 95». («Комуніст», ч. 227, 1932 р.).

«Розпочинаються широкі голодові розрухи. З недоїдання вимирають цілі села (біля Кременчуга)» (По інформаціях німець. та америк. студентів. «Гром. Голос», ч. 37).

«Черевний тиф поширюється. В 65 селах Кременчуг, району усе населення хворе, смертність величезна. В самому Кременчузі хворих 10.000, в шпиталях не вміщаються і їх розклали по шкільних будинках. Лікарі безраді, бо їх мало, та й ліків бракує. Причина хвороби та, що селяне довгий час їли всякий бур'ян, незріле зерно в колоссях. І в цьому безрадному становищі по селах ходять карні експедиції, конфіскують останні рештки прихованого хліба». («Нар. Агроном», ч. 36, 1932). [6, с. 84-85].

Проте, незважаючи на такий важкий стан українців та фактично голод, який забив життя людей, емігранти із інших держав не могли допомогти. Софія Русова згадує про цей період у статті «Голод на Україні», пишучи «гайна організація допомоги голодному населенню України. Українські жінки, об'єднані на еміграції в Національну

Жіночу Раду, безсильні подати нещасному населенню жадну допомогу. Укр. еміграція відгороджена від свого народу страшними большевицькими загорожами - ні звідти до нас, ні від нас до України не перелетить ні пір'ячко. Наша кореспонденція з рідними накликає на них жорстокі переслідування. Ми не можемо послати кіло рису, хоча б і за ту величезну ціну, яку встановили собі большевики, граючись з голодним людом, як кіт з мишою; щоб не підвести наших рідних, наших сестер та їх дітей під найстрашніші кари. Ми можемо лише правдиво освідомлювати культурний світ з тими страховищами, що провадяться поза тими мурами. Ми лише взиваємо до усіх Червонохресних організацій, до Жіночих Товариств - рятуйте розгублене, змучене населення колись багатой України! Дайте шматок хліба голодним дітям!» [6, с. 85].

Читаючи такі свідчення, приходимо до думки про те, що еміграція української інтелігенції була важкою для українців, але і ті українці, що залишилися на території Радянської України, були у ще гіршому стані- штучно створеному голоді, який забирав тисячі українців.

Вважаємо, що еміграція української інтелігенції у 20–30-х роках минулого століття була наслідком поразки визвольних змагань і глобальних змін після Першої світової війни. Еміграція відкривала нові можливості для культурної та наукової діяльності української інтелігенції, однак супроводжувалася труднощами адаптації, економічними викликами та трансформацією ідентичності.

Перелік використаних джерел:

1. NewsTeka. Іміграція за кордон: плюси та мінуси. 17 Грудня, 2024. <https://newsteka.com/imigraciya-za-kordon-plyusi-ta-minusi/>
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1. / За ред. Є.І. Коваленко. К.: Либідь, 1997. 272 с.
3. Русова Софія. Мемуари. Щоденник. К., 2004. 544 с.
4. Шевчук Т. В. Жіночі українські організації як складова просвітницької й культурної еміграції в Чехословаччині в 20–30 рр. ХХ ст. / Т. В. Шевчук // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2015. Вип. 40. С. 101-113. URI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/18592>
5. Дзира О. Українці в Канаді: суспільно-політичне становище в контексті імміграційної політики 1918-1939 рр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Т. Д. Антонюк. К., 2020. 260 с.
6. Русова С. Голод на Україні. Софія Русова: 3 маловідомого і невідомого. Част. 2. «Сеньйорка українського жіноцтва...» / Упорядники 3. Нагачевська, О. Джус. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 364 с.

Сажієнко Алла Петрівна, викладач першої кваліфікаційної категорії, Комунальний заклад “Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради”.

Синекон Людмила Олексіївна, соціальний педагог ЗДО № 584 імені Софії Русової, м. Київ.

Стасюк Оксана Станіславівна, директор, ЗДО № 9 “Барвистий віночок”, м. Кам’янець-Подільський.

Федорченко Наталія Миколаївна, директор ЗДО № 8 “Теремок” – центр Софії Русової Славутицької міської ради Вишгородського району Київської області.

Шапка Олександр Іванович, завідувач Авіаційно-космічного центру Київського Палацу дітей та юнацтва, завідувач лабораторії ФКІСІТ КНЕУ імені В. Гетьмана, м. Київ.

Шимко Христина Вікторівна, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин. Науковий керівник **Останіна Ніна Степанівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин.

Юда Лариса Анатоліївна, доцента кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету “Чернігівський колегіум” імені Т.Г. Шевченка, кандидат педагогічних наук, директорка Науково-дослідницького центру гендерних студій імені Софії Русової.

Юзик Ольга Протасівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри цифрових технологій та методики навчання інформатики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

Ялліна Вікторія Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, м. Харків.

Янченко Тамара Василівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів.

Наукове видання

СОФІЯ РУСОВА І НАШЕ СЬОГОДЕННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ V
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 170-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
СОФІЇ ФЕДОРІВНИ РУСОВОЇ
26-27 лютого 2026 року

Комп'ютерна верстка і макетування: *Зайченко І.В.*
Дизайн обкладинки: *Гузь К.П.*

“Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні” [Софія Русова. Ідейні підвалини школи, с. 38].

“Жадна правильна, розумно поставлена школа не може бути і не буде ненаціональною. Школа існує для конкретного народу, який визнає її своєю дорогою для себе, потрібною йому установою, коли він бачить у ній щось своє рідне - чує свою мову, бачить свій орнамент, свої свята, чує свою пісню, бачить у школі свою працю” [Софія Русова. Суспільні питання виховання, с. 163].

“Українському народові особливо потрібна не тільки сама вже освічена більш менш маса, йому потрібні міцні духом діячі, потрібні особи з міцним характером і ясним розумінням народнього життя, науково освіджені про його потреби. Українському народові в тяжких умовах його життя потрібна духовна еліта, видатні особи, яких так бракувало Україні в 1917 р., бракувало цілому і сторичному її житті” [Софія Русова. Моральні завдання сучасної школи, с. 110-111].

9 786177 932966